

Többszörös függvények differenciálszámítása

-75-

Parciális deriváltak

Két dimenzióban:

Def: Legyen $f: D \subset \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}$

$$(x, y) \mapsto f(x, y)$$

Legyen (a, b) belső pontja D -nek (azaz $\exists U \subseteq \mathbb{R}^2$ környerek (a, b) -nek, hogy $U \subseteq D$).

f függvény x szerinti parciális deriváltja (a, b) pontban:

$$f'_x(a, b) = \frac{\partial f}{\partial x}(a, b) := \lim_{x \rightarrow a} \frac{f(x, b) - f(a, b)}{x - a}.$$

Megjegyzés: ha $y = b$ rögzített, $x \mapsto f(x, b)$ egyváltozós függvény (skalár - skalár függvény), tehát a fenti definícióban egy egyváltozós függvény differenciálhányadosát keressük.

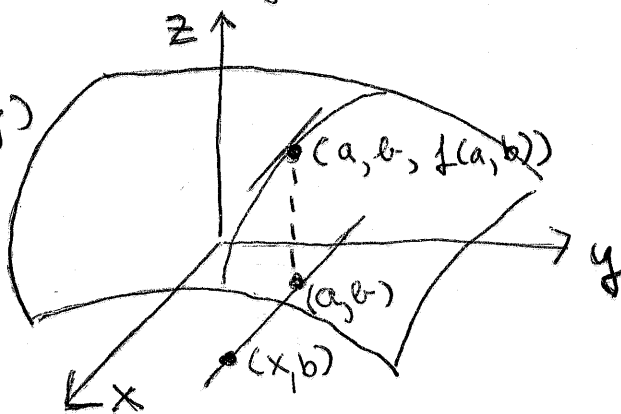
f függvény y szerinti parciális deriváltja (a, b) -ben:

$$f'_y(a, b) = \frac{\partial f}{\partial y}(a, b) := \lim_{y \rightarrow b} \frac{f(a, y) - f(a, b)}{y - b}$$

Megjegyzés: most $x = a$ rögzített, $y \mapsto f(a, y)$ egyváltozós függvény deriváltját keressük.

Geometria
jelentés:

$z = f(x, y)$
felület

$f'_x(a, b)$ a $z = f(x, y)$ felület azon, $(a, b, f(a, b))$ pontba húzott érintőjének

a meredeksége, amely benne van az $y=b$ síkban.
Hasonló geometriai jelentése van $f'_y(a,b)$ -nek.

Példa

$$f(x,y) = \begin{cases} \frac{2xy}{x^2+y^2}, & \text{ha } (x,y) \neq (0,0) \\ 0, & \text{ha } (x,y) = (0,0) \end{cases}$$

Láttuk a 64-65. oldalon, hogy $\lim_{(x,y) \rightarrow (0,0)} f(x,y)$

határérték nem létezik, tehát f nem is folytonos $(0,0)$ -ban.

A parciális deriváltak aronban léteznek $(0,0)$ -ban:

$$f'_x(0,0) = \lim_{x \rightarrow 0} \frac{f(x,0) - f(0,0)}{x-0} = \lim_{x \rightarrow 0} \frac{\frac{2x \cdot 0}{\sqrt{x^2+0^2}}}{x} = \lim_{x \rightarrow 0} 0 = 0$$

itt $y=0$ göröket!

$$f'_y(0,0) = \lim_{y \rightarrow 0} \frac{f(0,y) - f(0,0)}{y-0} = \lim_{y \rightarrow 0} \frac{\frac{2 \cdot 0 \cdot y}{\sqrt{0^2+y^2}}}{y} = \lim_{y \rightarrow 0} 0 = 0$$

2. Példa: Parciális derivált meghatározása
formálisan, a differenciálási szabályok alkalmazásával

$$f(x,y) = 3x^2y + y^3 \sin x \quad (a,b) = \left(\frac{\pi}{2}, 1\right)$$

$$f'_x(x,y) \stackrel{\uparrow}{=} 6xy + y^3 \cos x$$

y -t konstansnak tekintem, x szerint deriválok

$$f'_x\left(\frac{\pi}{2}, 1\right) = 6 \frac{\pi}{2} \cdot 1 + 1^3 \cdot \cos \frac{\pi}{2} = 3\pi$$

$$f'_y(x,y) \stackrel{\uparrow}{=} 3x^2 + 3y^2 \sin x$$

x -et tekintem konstansnak

$$f'_y\left(\frac{\pi}{2}, 1\right) = 3\left(\frac{\pi}{2}\right)^2 + 3 \cdot 1^2 \cdot \sin \frac{\pi}{2} = \frac{3}{4}\pi^2 + 3$$

Parciális derivált definíciója n dimenziós értelmezési tartomány esetén:

Def: Legyen $f: D \subset \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$ vektor - skalár függvény
 $\mathbb{R}^n \ni \underline{x} = (x_1, x_2, \dots, x_n) \mapsto f(\underline{x}) = f(x_1, x_2, \dots, x_n) \in \mathbb{R}$

Legyen $\underline{a} = (a_1, a_2, \dots, a_n) \in \mathbb{R}^n$ belső pontja D -nek.

Legyen $i \in \{1, 2, \dots, n\}$. Ekkor

f x_i szerinti parciális deriváltja $\underline{a}$ -ban:

$$f'_{x_i}(\underline{a}) = \frac{\partial f}{\partial x_i}(\underline{a}) = \lim_{x_i \rightarrow a_i} \frac{f(a_1, a_2, \dots, a_{i-1}, x_i, a_{i+1}, \dots, a_n) - f(a_1, \dots, a_n)}{x_i - a_i}$$

Totális derivált

A többváltozós függvények totális deriváltjának bevezetése előtt térjünk vissza az egyváltozós függvényekhez.

Ismétlés:

1. Def: $f: D \rightarrow \mathbb{R}$, ahol $D \subseteq \mathbb{R}$.

Tegyük fel, hogy $a \in \mathbb{R}$ belső pontja D -nek (azaz

$\exists \delta > 0: (a - \delta, a + \delta) \subseteq D$). Azt mondjuk, hogy

f differenciálható a -ban, ha a

$$f'(a) = \lim_{x \rightarrow a} \frac{f(x) - f(a)}{x - a}$$

határérték létezik és véges.

A differenciálhatóság máshogy is definiálható:

2. Def: $f: D \subset \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$, $a \in \mathbb{R}$ belső pontja D -nek.

f differenciálható a -ban, ha $\exists q \in \mathbb{R}$ és $w: D \rightarrow \mathbb{R}$

függvény, hogy $\lim_{x \rightarrow a} w(x) = 0$ és

$$f(x) - f(a) = q(x - a) + w(x)(x - a) \quad \forall x \in D \text{-re.}$$

Art mondhatjuk, hogy f $a \in \mathbb{R}$ pontban közelíthető egy lineáris függénnyel.

Allítás : A két definíció ekvivalens.

Bizonyítás : T.f.h f differenciálható a 2. def. szerint $a \in \mathbb{R}$ pontban.

$$\text{Ekkor } \lim_{x \rightarrow a} \frac{f(x) - f(a)}{x - a} = \lim_{x \rightarrow a} \frac{q(x-a) + \sqrt{w(x)(x-a)}}{x-a} = q + \lim_{x \rightarrow a} w(x) = q$$

$\Rightarrow f$ differenciálható az 1. def. szerint is.

Fordítva : tegyük fel, hogy f differenciálható az 1. def. szerint:

$$f'(a) = \lim_{x \rightarrow a} \frac{f(x) - f(a)}{x - a} \in \mathbb{R} \text{ létezik.}$$

Legyen $q = f'(a)$.

$$\text{Legyen } w(x) = \begin{cases} \frac{f(x) - f(a)}{x - a} - f'(a), & \text{ha } x \neq a, \\ 0, & \text{ha } x = a. \end{cases}$$

$$\text{Ekkor } \lim_{x \rightarrow a} w(x) = \lim_{x \rightarrow a} \left(\frac{f(x) - f(a)}{x - a} - f'(a) \right) = 0$$

Behelyettesítéssel ellenőrizhető, hogy erre a q -ra és w -ra teljesül az

$$f(x) - f(a) = q(x-a) + w(x)(x-a)$$

egyenlet.

A második definíciót tudjuk több-változós függvényekre kiterjeszteni!

$n=2$ esetén:

Def : $f : D \subset \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}$, (a,b) belső pontja D -nek.

Art mondjuk, hogy f differenciálható (a,b) -ben,

ha $\exists q_1, q_2 \in \mathbb{R}$, $\exists w_1 : D \rightarrow \mathbb{R}$, $w_2 : D \rightarrow \mathbb{R}$ úgy,

$$\text{hogy } \lim_{(x,y) \rightarrow (a,b)} w_1(x,y) = 0, \quad \lim_{(x,y) \rightarrow (a,b)} w_2(x,y) = 0$$

és $f(x,y) - f(a,b) = q_1(x-a) + q_2(y-b) + w_1(x,y)(x-a) + w_2(x,y)(y-b)$
 $\forall (x,y) \in D$ esetén.

Geometria jelentés:

A $z = f(x,y)$ felülethez az (a,b) pontban $\exists$ érintősík.

Az érintősík egyenlete:

$$z = f(a,b) + q_1(x-a) + q_2(y-b)$$

$q_1(x-a) + q_2(y-b)$: lineáris főrész

$w_1(x,y)(x-a) + w_2(x,y)(y-b)$: hibatag (kicsi, ha (x,y) közel van (a,b) -hez).

$n \geq 2$ dimenzióban:

Def : $f : D \subset \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$, $\underline{a} = (a_1, a_2, \dots, a_n)$ belső pontja D -nek

Azt mondjuk, hogy f differenciálható $\underline{a}$ -ban, ha

$\exists q_1, q_2, \dots, q_n \in \mathbb{R}$ és $w_1, w_2, \dots, w_n : D \rightarrow \mathbb{R}$ függvény

úgy, hogy $\lim_{\underline{x} \rightarrow \underline{a}} w_i(\underline{x}) = 0 \quad \forall i \in \{1, 2, \dots, n\}$ -re, és

$$f(\underline{x}) - f(\underline{a}) = \underbrace{q_1(x_1 - a_1) + q_2(x_2 - a_2) + \dots + q_n(x_n - a_n)}_{\text{lineáris főrész}}$$

$$+ w_1(\underline{x})(x_1 - a_1) + w_2(\underline{x})(x_2 - a_2) + \dots + w_n(\underline{x})(x_n - a_n)$$

hibatag
 (kicsi a főrészhöz képest, ha $\underline{x}$ közel van $\underline{a}$ -hoz).

Vektorjelöléssel:

$$\text{grad } f(\underline{a}) := \nabla f(\underline{a}) := (q_1, q_2, \dots, q_n) \leftarrow \text{GRADIENS-vektor}$$

$$\underline{w}(\underline{x}) = (w_1(\underline{x}), w_2(\underline{x}), \dots, w_n(\underline{x}))$$

$$f(\underline{x}) - f(\underline{a}) = \nabla f(\underline{a}) \cdot (\underline{x} - \underline{a}) + \underline{w}(\underline{x}) \cdot (\underline{x} - \underline{a}),$$

belső szorzat

ahol $\lim_{\underline{x} \rightarrow \underline{a}} \underline{w}(\underline{x}) = 0$

28. Tétel: Ha f differenciálható $\underline{a}$ -ban, akkor folytonos is $\underline{a}$ -ban.

Bizonyítás: Igarolnunk kell, hogy $\lim_{\underline{x} \rightarrow \underline{a}} f(\underline{x}) = f(\underline{a})$.

A differenciálhatóság miatt

$$\lim_{\underline{x} \rightarrow \underline{a}} f(\underline{x}) = \lim_{\underline{x} \rightarrow \underline{a}} \left(\underbrace{f(\underline{a})}_{\substack{\downarrow \\ 0}} + \underbrace{\nabla f(\underline{a})}_{\substack{\downarrow \\ 0}} (\underbrace{\underline{x} - \underline{a}}_{\substack{\downarrow \\ 0}}) + \underbrace{w(\underline{x})}_{\substack{\downarrow \\ 0}} (\underline{x} - \underline{a}) \right) = f(\underline{a}).$$

A folytonosságból nem követhetik a differenciálhatóság (ert már egyváltozós függvényeknél láttuk).

Most vizsgáljuk meg a parciális deriváltak, meg a totális derivált kapcsolatát.

29. Tétel T.f.h. f differenciálható $\underline{a}$ -ban. Ekkor létezik minden változója szerinti parciális differenciálhányadosa $\underline{a}$ -ban, és

$$q_1 = \frac{\partial f}{\partial x_1}(\underline{a}), \quad q_2 = \frac{\partial f}{\partial x_2}(\underline{a}), \quad \dots, \quad q_n = \frac{\partial f}{\partial x_n}(\underline{a})$$

Bizonyítás $n=2$ -re:

T.f.h. f differenciálható $(a,b) \in \mathbb{R}^2$ pontban

$$\frac{\partial f}{\partial x}(a,b) = \lim_{x \rightarrow a} \frac{f(x,b) - f(a,b)}{x-a} = \lim_{x \rightarrow a} \frac{q_1(x-a) + w_1(x,b)(x-a)}{x-a} =$$

használjuk: $f(x,y) - f(a,b) = q_1(x-a) + q_2(y-b) + w_1(x,y)(x-a) + w_2(x,y)(y-b)$
egyenletet $y=b$ -vel

$$= \lim_{x \rightarrow a} (q_1 + w_1(x,b)) = q_1$$

$$\text{Hasonlóan: } \frac{\partial f}{\partial y}(a,b) = q_2.$$

Feladat: írjuk fel a bizonyítást ketszöleges n -re!

A 29. Tétel megfordítása nem igaz. Parciális deriválhatóságból nem feltétlenül követhetik a totális differenciálhatóság.

30. Tétel (A differenciálhatóság elegendő feltétele):

T.f.h. f -nek léteznek a parciális deriváltjai az $\underline{a} \in \mathbb{R}^n$ pont egy környezetében és ezek folytonosak az $\underline{a}$ pontban. Ekkor f differenciálható $\underline{a}$ -ban.

Bizonyítás $n=2$ -re: Igazoljuk, hogy létezik a megfelelő w_1 és w_2 , ha f parciális deriváltjai léteznek $(a,b) \in \mathbb{R}^2$ egy környezetében és folytonosak (a,b) -ben.

$$f(x,y) - f(a,b) = (f(x,y) - f(a,y)) + (f(a,y) - f(a,b)) = (*)$$

Ha y rögzített:

$\varphi(x) := f(x,y)$ egyváltozós függvény

ez differenciálható $a \in \mathbb{R}$ egy környezetében a tétel feltételei szerint és $\varphi'(\xi) = f'_x(\xi, y)$

Lagrange - középérték-tétel $\Rightarrow \exists \xi_1$ a és x között,

$$\text{hogy } \varphi(x) - \varphi(a) = \varphi'(\xi_1)(x-a)$$

$$\text{azaz } f(x,y) - f(a,y) = f'_x(\xi_1, y)(x-a)$$

Hasonlóan $\exists \xi_2$ b és y között, hogy

$$f(a,y) - f(a,b) = f'_y(a, \xi_2)(y-b).$$

Tehát

$$(*) = f'_x(\xi_1, y)(x-a) + f'_y(a, \xi_2)(y-b)$$

$$= f'_x(a,b)(x-a) + f'_y(a,b)(y-b)$$

$$+ \underbrace{(f'_x(\xi_1, y) - f'_x(a, b))}_{=: w_1(x,y)}(x-a) + \underbrace{(f'_y(a, \xi_2) - f'_y(a, b))}_{=: w_2(x,y)}(y-b)$$

$$=: w_1(x,y)$$

$$=: w_2(x,y)$$

A parciális deriváltak folytonosak (a,b) -ben

$$\Rightarrow \lim_{(x,y) \rightarrow (a,b)} w_1(x,y) = \lim_{(x,y) \rightarrow (a,b)} w_2(x,y) = 0.$$

Tehát f teljesíti a totális derivált def.-ban szereplő feltételeket.

Megjegyzés: az előző két csak elegendő feltételt ad a totális derivált létezésére. Van olyan f , hogy f parciális deriváltjai "rosszul" viselkednek (a,b) egy környezetében, a totális derivált mégis létezik. Ene példát olvashatunk a Bagota - Németh - Németh: Analízis II. feladatgyűjteményben (192. feladat).

Feladat: Igazoljuk, hogy $f(x,y) = \sqrt{x-y^2}$ (totálisan) differenciálható $(5,1)$ -ben.

Megoldás: $f'_x(x,y) = \frac{1}{2\sqrt{x-y^2}}$, $f'_y(x,y) = \frac{-y}{\sqrt{x-y^2}}$

Ebből látható: f'_x és f'_y létezik $(5,1)$ egy környezetében és folytonos $(5,1)$ -ben.

30. Tétel $\Rightarrow f$ (totálisan) diff. ható $(5,1)$ -ben, és $\nabla f(5,1) = (f'_x(5,1), f'_y(5,1)) = \left(\frac{1}{4}, -\frac{1}{2}\right)$

Hagyasabbnévi deriváltak

Def: Legyen $f: D \subseteq \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$. Tegyük fel, hogy f D -n (totálisan) differenciálható. Ha f parciális deriváltjai ugyaneset (totálisan) differenciálhatóak amely $a \in D$ belső pontban, akkor azt mondjuk, hogy f kétszer differenciálható a -ban.

Az f függvény parciális deriváltjainak parciális deriváltjait másodrendű parciális deriváltaknak nevezzük.

Felölés: $f''_{x_i x_j}$ vagy $\frac{\partial^2 f}{\partial x_j \partial x_i}$

Példa: $f(x, y) = 3x^2 y + y^3 \sin x$

(Ahogy korábban is, most is x, y -t inenk

x_1, x_2 helyett kétváltozós függvények esetén.)

$$f'_x(x, y) = 6xy + y^3 \cos x$$

$$f'_y(x, y) = 3x^2 + 3y^2 \sin x$$

Másodrendű deriváltak:

$$f''_{xx}(x, y) = (6xy + y^3 \cos x)'_x = 6y - y^3 \sin x$$

$$f''_{yy}(x, y) = (3x^2 + 3y^2 \sin x)'_y = 6y \sin x$$

$$f''_{xy}(x, y) = (6xy + y^3 \cos x)'_y = 6x + 3y^2 \cos x$$

$$f''_{yx}(x, y) = (3x^2 + 3y^2 \sin x)'_x = 6x + 3y^2 \sin x$$

Észrevetel: a vegyes másodrendű parciális deriváltak megegyeznek.

Kérdés: Mindig így van ez? NEM. Elégséges feltételt ad a következő tétel.

31. Tétel: Legyen $D \subset \mathbb{R}^n$ és $f: D \rightarrow \mathbb{R}$. Tegyük fel, hogy $\underline{a} \in D$ belső pont. Ha f x_i és x_j szerinti második vegyes parciális deriváltjai léteznek $\underline{a}$ egy környezetében és folytonosak $\underline{a}$ -ban ($i, j \in \{1, 2, \dots, n\}$ és $i \neq j$), akkor

$$f''_{x_i x_j}(\underline{a}) = f''_{x_j x_i}(\underline{a}).$$

Láncszabály (összetett függvények differenciálása)

32. Tétel: Tegyük fel, hogy az $f_1, f_2, \dots, f_k : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ skalar - skalar függvények differenciálhatóak $a \in \mathbb{R}$ pontban. Tegyük fel, hogy $g : \mathbb{R}^k \rightarrow \mathbb{R}$ vektor - skalar függvény differenciálható a $\underline{a} = (f_1(a), f_2(a), \dots, f_k(a))$ pontban. Legyen $F(t) := g(\underbrace{f_1(t), f_2(t), \dots, f_k(t)}_{\text{belső függvények}})$ $\forall t \in \mathbb{R}$ -re.

Ekkor az $F : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ ^{hülső függvény} skalar - skalar függvény differenciálható a -ban, és

$$\begin{aligned} \left. \frac{d}{dt} F(t) \right|_{t=a} &= \left. \frac{d}{dt} g(f_1(t), f_2(t), \dots, f_k(t)) \right|_{t=a} = \\ &= \sum_{i=1}^k \frac{\partial}{\partial x_i} g(f_1(t), f_2(t), \dots, f_k(t)) \cdot \left. \frac{d}{dt} f_i(t) \right|_{t=a}. \end{aligned}$$

Háts jelöléssel:

$$\frac{d}{dt} F(a) = \sum_{i=1}^k \frac{\partial}{\partial x_i} g(\underbrace{f_1(a), f_2(a), \dots, f_k(a)}_{\underline{a}}) \cdot \frac{d}{dt} f_i(a).$$

Nem bizonyítjuk.

Példa: $f_1(t) = t^2 \Rightarrow \frac{d}{dt} f_1(t) = 2t$

Itt: $k=2$.

$$f_2(t) = 2t \Rightarrow \frac{d}{dt} f_2(t) = 2$$

$$g(x_1, x_2) = x_1^3 + \cos x_2 \Rightarrow \begin{aligned} \frac{\partial g(x_1, x_2)}{\partial x_1} &= 3x_1^2 \\ \frac{\partial g(x_1, x_2)}{\partial x_2} &= -\sin x_2 \end{aligned}$$

$$F(t) := g(f_1(t), f_2(t))$$

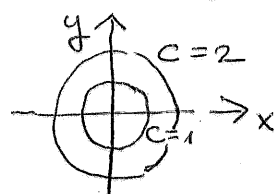
$$\frac{d}{dt} F(t) = 3(t^2)^2 \cdot 2t - \sin(2t) \cdot 2$$

Síntvonalak, a síntvonal és a gradiens kapcsolata ↙ Olvasmány

Def: Adott $f : D \subseteq \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}$ kétváltozós függvény. Legyen $c \in \mathbb{R}$. Az $\{(x, y) \in D : f(x, y) = c\}$ halmart f síntvonalának nevezzük.

Példa: $f(x, y) = x^2 + y^2$ szintvonalai:

$$\{(x, y) \in \mathbb{R}^2 : x^2 + y^2 = c\} \leftarrow (0, 0) \text{ köréppontú,}$$

$\sqrt{c}$ sugarú körvonal

Csak $c \geq 0$ -ra élethet!

Görbe:

Def: Azt mondjuk, hogy $\gamma \subseteq \mathbb{R}^2$ görbe, ha

$\exists \varphi: [a, b] \subseteq \mathbb{R} \rightarrow \gamma$ folytonos függvény.

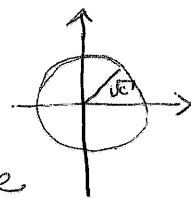
(Tehát a görbe egy folytonos egyváltozós függvény képhalmara).

Példa: $(0, 0)$ köréppontú $\sqrt{c}$ sugarú körvonal $\mathbb{R}^2$ -ben:

$$x = \sqrt{c} \cos t$$

$$y = \sqrt{c} \sin t$$

ahol $t \in [0, 2\pi]$

síkgörbe

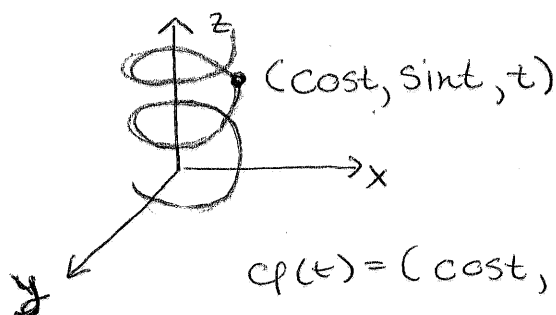
Most $\varphi(t) = (\sqrt{c} \cos t, \sqrt{c} \sin t)$

Másik példa: Csavarvonal $\mathbb{R}^3$ -ben

$$x = \cos t$$

$$y = \sin t$$

$$z = t$$

$$\varphi(t) = (\cos t, \sin t, t)$$

A függvények szintvonalai gyakran görbék (lehet felírhatók egy egyváltozós, folytonos függvény képhalmaraaként).

Görbe érintővektora (csak síkgörbén):

Legyen adott egy görbe a síkon: $x = \varphi_1(t), y = \varphi_2(t)$

$$\varphi(t) = (\varphi_1(t), \varphi_2(t))$$

$$(\varphi_1(t), \varphi_2(t))$$

Feltesszük, hogy φ (azaz φ_1 és φ_2) differenciálható.

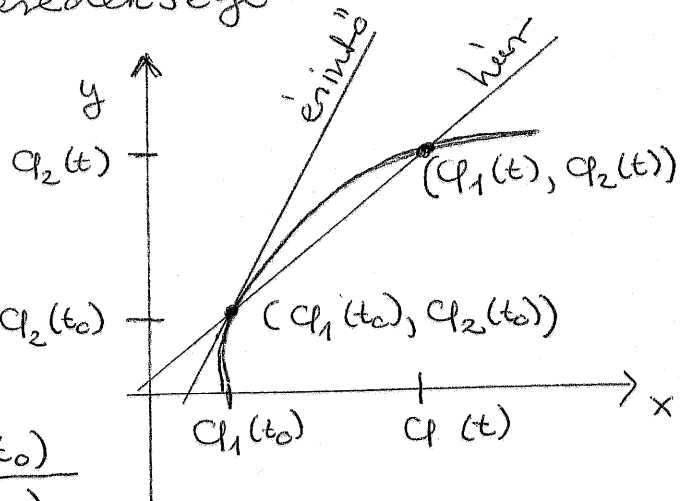
legyen to rögzített. A $(\varphi_1(t_0), \varphi_2(t_0))$ és a $(\varphi_1(t), \varphi_2(t))$ pontokon átmenő húr meredeksége:

$$\frac{\varphi_2(t) - \varphi_2(t_0)}{\varphi_1(t) - \varphi_1(t_0)}$$

Most $t \rightarrow t_0$:

$$\lim_{t \rightarrow t_0} \frac{\varphi_2(t) - \varphi_2(t_0)}{\varphi_1(t) - \varphi_1(t_0)} =$$

$$= \lim_{t \rightarrow t_0} \frac{\frac{\varphi_2(t) - \varphi_2(t_0)}{t - t_0}}{\frac{\varphi_1(t) - \varphi_1(t_0)}{t - t_0}} = \frac{\varphi_2'(t_0)}{\varphi_1'(t_0)}$$

Az érintő meredeksége $\varphi_2'(t_0)/\varphi_1'(t_0)$, feltéve, hogy $\varphi_1'(t_0) \neq 0$. Ez azt jelenti, hogy a $(\varphi_1'(t_0), \varphi_2'(t_0))$ vektor párhuzamos a $(\varphi_1(t_0), \varphi_2(t_0))$ pontba húzott érintővel (érintővektor).

Ha $\varphi_1'(t_0) = 0$ de $\varphi_2'(t_0) \neq 0$, akkor az érintővektor: $(0, \varphi_2'(t_0))$

Ha $\varphi_1'(t_0) = \varphi_2'(t_0) = 0 \Rightarrow$ a görkének nincs érintője a t_0 paraméterhez tartozó pontban.

33. Tétel: Tegyük fel, hogy az $f(x, y) = c$ szintvonal valamely (x_0, y_0) pontjában $\text{grad } f(x_0, y_0) = (f'_x(x_0, y_0), f'_y(x_0, y_0))$ nem a nullvektor. Ekkor $\text{grad } f(x_0, y_0)$ merőleges a szintvonallra (ami azt jelenti, hogy merőleges a szintvonal érintőjére).

Bizonyítás: legyen az $f(x, y) = c$ paraméteres

előállítás: $x = \varphi_1(t)$, $y = \varphi_2(t)$

Ekkor $f(\varphi_1(t), \varphi_2(t)) = c \quad \forall t$ -re.

Deriváljuk ezt az azonosságot, bal oldalt a

Láncszabályt alkalmazva:

$$\frac{\partial f}{\partial x}(c_1(t), c_2(t)) c_1'(t) + \frac{\partial f}{\partial y}(c_1(t), c_2(t)) \cdot c_2'(t) = 0$$

Válasszuk meg $t_0 = t$ úgy, hogy $(x_0, y_0) = (c_1(t_0), c_2(t_0))$.

$t = t_0$ -ra kapjuk:

$$\frac{\partial f}{\partial x}(x_0, y_0) c_1'(t_0) + \frac{\partial f}{\partial y}(x_0, y_0) c_2'(t_0) = 0$$

$$\text{grad } f(x_0, y_0) \cdot (c_1'(t_0), c_2'(t_0)) = 0$$

↑
belső szorzat

↑
ez az érintővektor

a t_0 paraméterértékű

Ha két vektor skaláris szorzata nulla, és egyik sem nullvektor $\Rightarrow$ a két vektor merőleges.

$$\text{grad } f(x_0, y_0) \perp (c_1'(t_0), c_2'(t_0))$$

További tételek - az alábbi 34 és 35. tétel bizonyítása nem kell

34. Tétel (Lagrange-féle körépendéktétele többváltozós formája):

Legyen $D \subseteq \mathbb{R}^k$ összefüggő nyílt halmaz, $f: D \rightarrow \mathbb{R}$ differenciálható D -n. Legyen $\underline{a} \in D$ és $\underline{b} \in D$ olyan, hogy az őket összekötő $\underline{a}$ $\underline{b}$ szakasz D -ben fekszik. Ekkor létezik $\underline{c} \in \underline{a}\underline{b}$ szakasz, hogy

$$f(\underline{b}) - f(\underline{a}) = \nabla f(\underline{c}) \cdot (\underline{b} - \underline{a}).$$

(csak olvasmány!)

↑
skalár szorzat

Bizonyítás: Vezessük be a $\varphi(t) = f(\underline{a} + t(\underline{b} - \underline{a}))$

segédfüggvényt, ahol $0 \leq t \leq 1$.

φ egyváltozós (skalár - skalár) függvény és differenciálható

3.5. Tétel (Taylor - formula) $- n = 2 - re$

Tegyük fel, hogy f kétváltozós függvény $(n+1)$ -szer differenciálható az $(a, b) \in \mathbb{R}^2$ egy U környékében.

Ekkor $\forall (x, y) \in U$ esetén $\exists (\xi_1, \xi_2)$ pont az (a, b) és (x, y) pontokat összekötő szakaszon, hogy

$$\begin{aligned} f(x, y) = & f(a, b) + f'_x(a, b)(x-a) + f'_y(a, b)(y-b) \\ & + \frac{1}{2!} (f''_{xx}(a, b)(x-a)^2 + 2f''_{xy}(a, b)(x-a)(y-b) + f''_{yy}(a, b)(y-b)^2) \\ & + \frac{1}{n!} \sum_{i=0}^n \binom{n}{i} \frac{\partial^n f}{\partial x^i \partial y^{n-i}}(a, b) (x-a)^i (y-b)^{n-i} \\ & + \frac{1}{(n+1)!} \sum_{i=0}^{n+1} \binom{n+1}{i} \frac{\partial^{n+1} f}{\partial x^i \partial y^{n+1-i}}(\xi_1, \xi_2) (x-a)^i (y-b)^{n+1-i}. \end{aligned}$$

↑

Lagrange -féle hibataag

Heggyegyzés a jelöléssel kapcsolatban:

$\frac{\partial^n f}{\partial x^i \partial y^{n-i}}(a, b)$ - ez f n -dik parciális deriváltja i -szer x szerint és $(n-i)$ -szer y szerint.

"Bizonyítás": Bevezetünk egy segédfüggvényt.

$$F(t) := f(a + t(x-a), b + t(y-b)) \quad 0 \leq t \leq 1$$

$$F(0) = f(a, b) \quad \text{illetve} \quad F(1) = f(x, y).$$

F $(n+1)$ -szer differenciálható $\rightarrow$ érvényes rá az egyváltozós Taylor formula.

$$\begin{aligned} t=1-re: \quad F(1) = & F(a) + F'(a) \cdot 1 + \frac{F''(a)}{2!} 1^2 + \dots + \frac{F^{(n)}(a)}{n!} 1^n \\ & + \frac{F^{(n+1)}(\nu)}{(n+1)!} 1^{n+1}, \quad \text{ahol } 0 < \nu < 1 \end{aligned}$$

Bizonyítás vége: a láncszabály ismételt alkalmazásával kiszámoljuk F deriváltjait. Így adódik a tételben szereplő képlet.

Szélsőértékszámítás

Def. Legyen $f: D \subseteq \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$. Azt mondjuk, hogy f -nek $\underline{a} \in D$ -ben lokális minimuma van, ha $\exists \delta > 0$ úgy, hogy $\forall \underline{x} \in D$, $d(\underline{x}, \underline{a}) < \delta$ esetén $f(\underline{x}) \geq f(\underline{a})$.

f -nek $\underline{a} \in D$ -ben szigorú lokális minimuma van, ha $\exists \delta > 0$ úgy, hogy $\forall \underline{x} \in D$, $0 < d(\underline{x}, \underline{a}) < \delta$ esetén $f(\underline{x}) > f(\underline{a})$.

Hasonlóan definiáljuk a (szigorú) lokális maximumot.

lokális maximum
lok. minimum } ezeket körösen szélsőértéknek hívjuk

36. Tétel (Szélsőérték létezésének szükséges feltétele):

Legyen $f: D \subseteq \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$, $\underline{a} \in D$ belső pont.

Ha f -nek szélsőértéke van $\underline{a}$ -ban és f $\underline{a}$ -ban differenciálható, akkor

$$\text{grad } f(\underline{a}) = (f'_{x_1}(\underline{a}), f'_{x_2}(\underline{a}), \dots, f'_{x_n}(\underline{a})) = \underline{0} \quad \begin{matrix} \uparrow \\ \text{nullvektor} \end{matrix}$$

Bizonyítás:

Tehintsük a $g(\underline{x}_1) := f(x_1, a_2, a_3, \dots, a_n)$ egyváltozós (skalár - skalár) függvényt. Ekkor g -nek nyilvánvalóan szélsőértéke van a_1 -ben.

Kalkulus I kurzuson tanultak alapján $g'(\underline{a}_1) = 0$.

$$\text{De } g'(\underline{a}_1) = f'_{x_1}(a_1, a_2, \dots, a_n) = f'_{x_1}(\underline{a})$$

$$\text{Tehát } f'_{x_1}(\underline{a}) = 0.$$

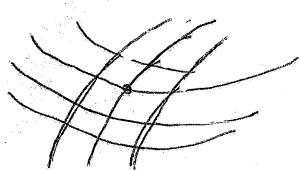
Hasonlóan igazolható, hogy a többi parciális derivált is nulla $\underline{a}$ -ban.

A 36. Tétel szerint f -nek ott LEHET szélsőértéke, ahol az összes parciális derivált eltűnik (azaz nulla).
 NEM BIZTOS, hogy ott van is szélsőérték.

Def: $a \in D$ nyeregpont, ha $\text{grad } f(a) = \underline{0}$, de f -nek nincs a -ban szélsőértéke.

Példa: $f(x, y) = x^2 - y^2$ esetében $(0, 0)$ nyeregpont.

$$f'_x(0, 0) = 0$$

$$f'_y(0, 0) = 0$$

de $(0, 0)$ nem
 szélsőérték

37. Tétel (Szélsőérték elegendő feltétele $n=2$ esetén)

Tegyük fel, hogy $f: D \subset \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}$ másodrendű parciális deriváltjai léteznek és folytonosak az $(a, b) \in D$ belső pont egy környezetében, és $\text{grad } f(a, b) = \underline{0}$ (nullvektor).
 Tekintsük a

$$D(a, b) = \begin{vmatrix} f''_{xx}(a, b) & f''_{xy}(a, b) \\ f''_{yx}(a, b) & f''_{yy}(a, b) \end{vmatrix} \quad \text{Hesse - determináns.}$$

Ha $D(a, b) > 0$, akkor (a, b) -ben szélsőérték van. Ha emellett $f''_{xx}(a, b) > 0$, akkor (a, b) -ben szigorú helyi minimum van. Ha $D(a, b) > 0$ és $f''_{xx}(a, b) < 0$, akkor (a, b) -ben szigorú lokális maximum van.

Ha $D(a, b) < 0$, akkor f -nek (a, b) -ben nincs szélsőértéke, azaz (a, b) nyeregpont.

Ha $D(a, b) = 0$, akkor (a, b) lehet szélsőérték hely, illetve nyeregpont is.

Bizonyítás: Nehéz, így elmarad.

Az előző tétel így általánosítható:

-92-

38. Tétel (Szálsőérték elegendő feltételei tetszőleges $n \geq 2$ esetén):

Tegyük fel, hogy $f: D \subset \mathbb{R}^n \rightarrow \mathbb{R}$ másodrendű, parciális deriváltakjai léteznek és folytonosak az $\underline{a} \in D$ belső pont egy környezetében, ^{és} $\text{grad } f(\underline{a}) = \underline{0}$. Tekintsük a

$$D_k(\underline{a}) = \begin{vmatrix} f''_{x_1 x_1}(\underline{a}) & f''_{x_1 x_2}(\underline{a}) & \dots & f''_{x_1 x_k}(\underline{a}) \\ f''_{x_2 x_1}(\underline{a}) & f''_{x_2 x_2}(\underline{a}) & \dots & f''_{x_2 x_k}(\underline{a}) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ f''_{x_k x_1}(\underline{a}) & f''_{x_k x_2}(\underline{a}) & \dots & f''_{x_k x_k}(\underline{a}) \end{vmatrix} \in \mathbb{R}^{k \times k}$$

determinánsokat minden $k \in \{1, 2, \dots, n\}$ -re.

1. Ha $D_k(\underline{a}) > 0 \quad \forall k \in \{1, 2, \dots, n\}$ esetén, akkor f -nek $\underline{a}$ -ban szigorú helyi minimuma van.

2. Ha $(-1)^k D_k(\underline{a}) > 0 \quad \forall k \in \{1, 2, \dots, n\}$ esetén, akkor f -nek $\underline{a}$ -ban szigorú helyi maximuma van.

3. Ha $D_k(\underline{a}) \neq 0 \quad \forall k \in \{1, 2, \dots, n\}$ és sem az 1.-ben, sem a 2.-ben szereplő egyenlőtlenségek nem teljesülnek maradéktalanul, akkor $\underline{a}$ nyeregpont.

Mintapélda szálsőértékszámításra

Feladat: Határozzuk meg $f(x, y) = x^4 + y^4 - 2x^2 + 4xy - 2y^2$ szálsőértékeit, nyeregpontjait!

Megoldás:

$$f'_x(x, y) = 4x^3 - 4x + 4y$$

$$f'_y(x, y) = 4y^3 + 4x - 4y$$

Először meghatározzuk,

hogy az elsőrendű deriváltak hol kennek el.

$$\left. \begin{array}{l} \text{I. } 4x^3 - 4x + 4y = 0 \\ \text{II. } 4y^3 + 4x - 4y = 0 \end{array} \right\} \Rightarrow \text{Megoldjuk. Az egyenletrendszer megoldásai:}$$

$$(x_1, y_1) = (0, 0), (x_2, y_2) = (\sqrt{2}, -\sqrt{2}), (x_3, y_3) = (-\sqrt{2}, \sqrt{2})$$

ezek a kritikus pontok

Tehintsük most a 2. deriváltakat.

$$f''_{xx}(x, y) = 12x^2 - 4$$

$$f''_{xy}(x, y) = f''_{yx}(x, y) = 4$$

$$D(x, y) = \begin{vmatrix} 12x^2 - 4 & 4 \\ 4 & 12y^2 - 4 \end{vmatrix}$$

$$f''_{yy}(x, y) = 12y^2 - 4$$

Speciálisan a $(\sqrt{2}, -\sqrt{2})$ pontban:

$$D(\sqrt{2}, -\sqrt{2}) = \begin{vmatrix} 20 & 4 \\ 4 & 20 \end{vmatrix} = 400 - 16 = 384 > 0 \Rightarrow \text{létezik szélsőérték}$$

$$f''_{xx}(\sqrt{2}, -\sqrt{2}) = 20 \Rightarrow (\sqrt{2}, -\sqrt{2})\text{-ben } f\text{-nek lokális szigorú minimuma van}$$

A $(-\sqrt{2}, \sqrt{2})$ pontban:

$$D(-\sqrt{2}, \sqrt{2}) = \begin{vmatrix} 20 & 4 \\ 4 & 20 \end{vmatrix} > 0 \text{ és } f''_{xx}(-\sqrt{2}, \sqrt{2}) = 20 > 0$$

$\Rightarrow (-\sqrt{2}, \sqrt{2})$ -ben is szig. lokális minimum van.

Tehintsük végül a $(0, 0)$ pontot.

$$D(0, 0) = \begin{vmatrix} -4 & 4 \\ 4 & -4 \end{vmatrix} = 16 - 16 = 0$$

A kétféle alapján nem tudjuk eldönteni, hogy van-e szélsőérték $(0, 0)$ -ban. Két módszerrel vizsgáljuk.

Ésnevékel: $f(x, 0) = x^4 - 2x^2 = x^2(x^2 - 2) < 0$, ha $0 < |x| < \sqrt{2}$.

$$f(x, x) = 2x^4 > 0 \text{ ha } x \neq 0$$

$\Rightarrow f$ az origó közeli környezetében vesz fel pozitív illetve negatív értéket. Azt is látjuk, hogy $f(0, 0) = 0$.

$\Rightarrow$ a $(0, 0)$ -ban f -nek nyeregpontja van.

Globális / abszolút maximum és minimum kompakt halmazon

Itt: $n=2$

Említhető: $H \subseteq \mathbb{R}^2$ kompakt $\Leftrightarrow H$ korlátos és zárt

Def: Legyen $f: D \subseteq \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}$, $(a, b) \in D$. Azt mondjuk, hogy f -nek globális / abszolút maximuma (minimuma) van (a, b) -ben, ha $\forall (x, y) \in D$ esetén

$$f(x, y) \leq f(a, b) \quad (f(x, y) \geq f(a, b))$$

27. Tétel $\Rightarrow$ Ha f folytonos a kompakt D halmazon, akkor létezik a globális maximum és minimum.

Recept a globális szélsőértékek meghatározására

① Megkeressük azokat a pontokat D BELSEJÉBEN, ahol f -nek lokális szélsőértéke lehet, azaz meg-

keressük
$$\begin{cases} f'_x(x, y) = 0 \\ f'_y(x, y) = 0 \end{cases} \quad \text{összes megoldását.}$$

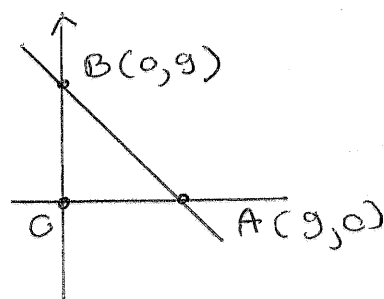
(Nem használjuk a 37. Tételben tanult második derivált tesztet, azaz nem vizsgáljuk, hogy valóban van-e szélsőérték.)

② Felsoroljuk azokat a pontokat D KATA'RA'N, ahol f -nek szélsőértéke lehet.

③ A fenti pontokban kiszámoljuk a helyettesítési értékeket, kiválasztjuk a legnagyobbat és a legkisebbet.

Az abszolút szélsőértékhelyek egyben lokálisak is, így biztosan a fent felsorolt pontok közt vannak.

Mintapélda: Keressük $f(x,y) = 2 + 2x + 2y - x^2 - y^2$
globális szélsőértékeit az $x=0$, $y=0$, $y=9-x$
egyenesek által
határolt zárt háromszögön!

1. Belső pontok:

$$f'_x = 2 - 2x = 0 \Rightarrow x = 1$$

$$f'_y = 2 - 2y = 0 \Rightarrow y = 1$$

$$f(1,1) = 4$$

2. Határpontok:

(a) OA szakaszon $y=0$, $0 \leq x \leq 9$ és

$$f(x,y) = f(x,0) = 2 + 2x - x^2$$

Szélsőérték lehet a végpontokban: $f(0,0) = 2$

$$f(9,0) = -61$$

Szélsőérték lehet ott, ahol

$$f'_x(x,0) = 2 - 2x = 0 \Rightarrow x = 1$$

$$f(1,0) = 3$$

(b) Az OB szakaszon $x=0$, $0 \leq y \leq 9$ és

$$f(x,y) = f(0,y) = 2 + 2y - y^2$$

Szimmetriából a lehetséges szélsőértékek:

$$f(0,0) = 2, f(0,9) = -61, f(0,1) = 3$$

(c) Mivel az AB szakasz végpontjait már vizsgáltuk, csak AB belső pontjaival kell törődni. Most $0 \leq x \leq 9$ és $y = 9 - x$, továbbá

$$f(x,y) = f(x, 9-x) = 2 + 2x + 2(9-x) - x^2 - (9-x)^2 = -61 + 18x - 2x^2$$

$$\Rightarrow f'_x = 18 - 4x = 0, \text{ ha } x = \frac{9}{2} \text{ és } y = 9 - \frac{9}{2} = \frac{9}{2}$$

$$f\left(\frac{9}{2}, \frac{9}{2}\right) = -\frac{41}{2}$$

3. Látnuk: globális maximum van $(1,1)$ -ben, $f(1,1) = 4$.
 f a globális minimumát $(0,9)$ -ben és $(9,0)$ -ban veszi
először a pontokban -61 a függvényérték.